

DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-227-235

УДК 340.15 + 342.1/3 + 94(477)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник*
ORCID: 0000-0002-0897-0146

КЛЯТВА, ПРИСЯГА І ДОГОВІР У ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ПОВСЯКДЕННІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ X–XIV СТ.

Розглядається поширеність різних проявів договірної нормотворчості в усіх ланках східнослов'янських державних утворень X–XIV ст. Визначається співвідношення уживання таких категорій, як клятва, присяга і договір у різних видах договірних відносин. Надається характеристика моделі східнослов'янського (давньоруського) суспільства як такого, що значною мірою побудоване на договірних засадах.

Ключові слова: східні слов'яни, Київська Русь, Давня Русь, середньовічне право, давньоруське право, договір, міжнародний договір, джерело права, промодержава, державні утворення, історія права.

Rominskyi Yevhen. The legal oath and the treaty in the political and legal everyday life of the East Slavic state formations of the X–XIV centuries

The prevalence of various displays of rule-making treaties in all parts of the East Slavic state formations of the X–XIV centuries is considered. The ratio of the use of such categories as oath and treaty in relation to each other and different types of contractual relations is considered. It describes the model of East Slavic (Old Russian) society as one that was largely built on a basis of treaties.

Key words: East Slavic, Kyivan Rus, Old Rus, Medieval Law, Old Rus Law, Treaty, Legal Oath, International treaty, Source of Law, state formations, Legal history.

Актуальність. Комплексно проблема нормотворчих договорів у Давній Русі не вивчалася. Їх досліджували виключно в межах певних сфер: міжнародні, міжкнязівські, князів з народом і, в значно меншому обсязі, сеньйорально-васальні договори. Але навіть і в окремих сферах неможливо знайти комплексних досліджень, здебільшого автори зупинялися на певних групах договорів. Попередньо ми вже зверталися до цієї проблеми¹. Те саме слід сказати і щодо клятв і присяг, але з одним уточненням – об'єктом дослідження були майже виключно традиція використання певних мовних формул.

Постановка питання. Співвідношення таких явищ, як клятва, присяга та договір не є лінійним і є потреба зробити ряд уточнень. Клятви мають і мали в середньовіччі дуже широкий вжиток, однак серед них слід вирізнити ті, що

* Rominskyi Yevhen, Research Officer

мають юридичне значення, посвідчуючи певні дії. Тож далі йдеться лише про присяжні клятви. Середньовічні присяги прийнято поділяти на декілька видів залежно від деталізації^{2, 3}. Особливе місце серед присяг займають зобов'язальні, себто такі, що посвідчують певне зобов'язання сторони. Зокрема, такі присяги посвідчували згоду сторін на укладення договору. Необхідність вживання усіх цих термінів пов'язана з особливостями власне давньоруської термінології, де словами, що позначають власне клятву («хресне цілування», «хрест цілувати»), присяга («рота», «ходити до роти») та договір («ряд», «укласти ряд», «ряд положіті», «урядіті» тощо) використовуються на позначення одних і тих самих дій. Через клятву посвідчувалася присяга щодо дотримання умов договору. Тому усі три терміни слід використовувати, хоча загалом йдеться про єдине.

Слід зазначити, що далі розглядатимуться лише нормативні договори, які запроваджували нові норми, поширювали на сторони договору, а подекуди – на третіх осіб, особливий правовий стан, а також і ті договори, що, не запроваджуючи нових норм, змінювали суспільно-правовий стан сторін. У добу, коли писане право було вкрай незначним і фрагментарним, а звичаєве право, яке за походженням має виключно місцевий характер, хоча й домінувало, але не могло навіть найменшою мірою задовольнити усю широту суспільних відносин, роль нормативного договору мала особливе значення.

Як зазначалося, договір і клятва співвідносяться як загальне явище і форма фіксації. Далі, окрім спеціально означених випадків, йдеться про договори, але розуміються саме договори, скріплені присяжними клятвами, навіть коли джерело містить згадку виключно про сам факт клятви.

Передусім слід спинитися на міжнародних договорах. Ці договори далеко не завжди містили згадку про присяги сторін та й літописні тексти частіше в такому разі зазначають саме укладення договору («ряд положіті»). Однак договори зазвичай скріплювали певні мирні відносини, а укладення миру супроводжувалося клятвою про його непорушність.

Загалом саме міжнародні договори східнослов'янських державних утворень X–XIV ст. є найкраще вивченими і становлять великий масив оригінальних текстів та їх копій, виписок з текстів договорів (у разі відбиття текстів на сторінках літописів), а також згадок про такі договори в літописах і хроніках. Відомо близько 200 договорів, однак назвати точнішу кількість міжнародних договорів, про які збереглися ті чи інші відомості, неможливо з огляду на характер джерел. Так, основні найстарші літописні зводи містять понад 70 згадок про союзи та мирні договори між руськими князями і ханами кочових орд, однак ця кількість є доволі умовною. Приблизно про таку ж кількість договорів можна говорити у відносинах між західноруськими князівствами і німецькими державами Балтії, включаючи до їх числа і самостійні торгові міста та військові ордени, та скандинавськими країнами. Проте і перелік тих договорів, тексти яких більш чи менш повно дійшли до сучасних дослідників, занадто довгий для наведення його тут, це десятки актів X–

XIV ст. з майже усіх прикордонних регіонів Давньої Русі⁴. Меншість серед тих, що збереглися повними текстами, але абсолютну більшість серед джерельних згадок становлять примирні та союзні договори. Також потрібно уточнити, що примирні договори становлять окрему доволі самостійну групу серед договорів, як через їх зміст, а рівно й тому, що в ній практично неможливо розрізнити міжнародні та міжкнязівські договори⁵.

Не меншу групу становлять і міжкнязівські договори, однак тут якраз значно частіше джерела згадують не договори («ряди»), а саме клятви та присяги («хресне цілування» та «рота»), якими скріплялися договори. Та й самі ці договори іменуються «хресними грамотами». Розділення груп міжнародних і міжкнязівських договорів почасти вкрай складне, адже окремі їх різновиди, як прикладом примирні договори, майже однакові. Крім того, іноземні правителі, що правили на ближчих до князівств Рюриковичів теренах, не просто були сусідами, а часто й родичами. Як наслідок, тут у повному обсязі, хоча й з особливостями, вживалася і родова термінологія, притаманна Рюриковичам. Окрім наведених примирних договорів, іноземні правителі часто виступали в межах єдиних союзних договорів з давньоруськими князями. Відомі й приклади «старшинських договорів», тобто таких договорів, що визначали політичну залежність між окремими правителями. Слід уточнити, що в силу самого характеру середньовічного світогляду розрізнити повністю старшинські договори та союзні договори неможливо, оскільки ці речі були навіть не взаємопов'язані, а взаємопроникні. Серед великого переліку міжкнязівських договорів виключно до міжкнязівських слід віднести: договори, норми яких мали загальнооруське (або загальне для князівства) значення, встановлюючи загальнообов'язкові правила (поширена тогочасна назва – «на устроєньє миру»), і договори, якими закріплювалися умови князівського співправління.

Територіально міжкнязівські договори поширені на всіх теренах східнослов'янських державних утворень X–XIV ст., як за правління Рюриковичів, так і перших Гедиміновичів. Зокрема, остання відома згадка міжкнязівських договорів у «литовських» землях Русі, не рахуючи мирних договорів, які мали завершити усобиці, вміщена в Недрицькому договорі 1385 р. між князем Псковським Андрієм Ольгердовичем та Тевтонським орденом і стосується подій по смерті Ольгерда⁶. Найдовше, до XVI ст., практика міжкнязівських договорів проіснувала на північно-східних околицях цих земель і загалом зникає з появою московського царату.

Перед тим, як перейти до договірної регулювання відносин князів з населенням, слід вказати на проміжний вид договорів – договори-заповіті. Це були княжі рукописання, які були обтяжені присягами з боку обраного старим князем майбутнього правителя, народу та княжих людей дотримуватися тих умов, які були покладені в основу заповіту. При цьому особливості відносин між майбутнім правителем і народом могли закріплюватися як у зазначеному рукописанні, так і в окремому договорі. Нам відомо з джерел

усього кілька випадків таких договорів-заповітів, укладених у XII–XIII ст., однак, починаючи з XIV ст., у північно-східних землях заповіти князя-батька стають основним засобом поділу отчини між синами, відтісняючи звичаї та договори на другорядні позиції⁷.

Договори між правителями і населенням їх володінь є дуже цікавою рисою усього політичного життя східнослов'янських державних утворень X–XIV ст. Такі договори переважно називають договорами з вічем, оскільки зазвичай вони укладалися на відповідних народних зборах, або ж договорами з народом, розуміючи тут слово «народ» виключно у політичному сенсі, адже хоча сьогодні питання соціального складу віча лишається відкритим у науці, безсумнівно зрозуміло, що йдеться лише про окремих представників суспільства, наділених певною політичною суб'єктністю.

Хоча в науці окреме місце приділяється саме вічу Новгороду і Пскова, які подекуди визначаються як вічові чи станові республіки, звістки про діяльність віча, а також про договірні та присяжні стосунки між князями та народом тих чи інших князівств поширені на всіх східнослов'янських теренах. Звісток про договори князів з народом збереглося значно менше, ніж щодо міжнародних чи міжкнязівських. Але це, безсумнівно, зумовлено передусім буденністю таких відносин. Уже для хроніста XI ст., тобто доби, коли власне постає давньоруське літописання, формула про те, що князь посідає стіл шляхом договірної інтронізації є звичною. Так, у «Повісті временних літ» наголошується на договірному характері відносин запрошених князів та громади: «и ркоша поищемъ сами в собе князя, иже бы володелъ нами и рядиль по ряду по праву»⁸. Тому значно частіше про такі договори дізнаємося при описі певних надзвичайних політичних подій. При цьому джерела частіше вказують на присяги, якщо йдеться про порушення таких договорів («ти нам хрест цілував»), але саме на договори, коли йдеться про їх укладення («урядіся»).

Загалом відомо кілька десятків згадок договорів між князями та народом, укладених до кінця XIII ст. Уже згадані Псков і Новгород стоять окремішньо, з двох причин: їх літописання збереглося доволі докладно; та архів Софії Новгородської зберігся значно краще, ніж інші єпископські архіви, що й зумовило збереження певної кількості актів офіційного походження, зокрема і договорів князів з вічем Новгороду. Цікаво, що, попри значне посилення княжої влади у північно-східних східнослов'янських землях у XIV ст., там ми продовжуємо отримувати звістки про такі договори, а згодом зустрічаємо цей самий інститут у формі «хрестоцілувальних записів».

І знову слід говорити про переплетіння декількох видів договорів. Це проблема присяг бояр та вільних слуг князя. Нам відомо з джерел, що вони присягають на віче так само, як й інші представники народу, однак відомі й випадки їх окремішніх присяг, пов'язаних зі вступом на службу до князя. Тут слід чітко визначити: приймаючи до себе на службу людину, князь мав укладати з ним договір. Це впливає і з відомостей Руської Правди про договір як

засіб захисту від перетворення на раба, і з літописних відомостей про порушення князем певних умов договору з його слугами. Окремо слід звернути увагу ось на яку річ: до сьогодні невідомо жодної вказівки про існування у X–XIV ст. у східнослов'янських державних утвореннях писаних аналогів ленного права, тобто писаної норми, що врегульовувала б відносини служилого стану і князя. У пам'ятках права знаходимо лише окремі приписи, пов'язані з цим питанням. З урахуванням того, що на службу до князя стікалися люди не лише з усіх східнослов'янських земель, а й значна кількість іноземців, говорити про можливість врегулювання таких васально-сеньйоральних відносин виключно через звичаї неможливо. Проте маємо зазначити, що прямих вказівок саме на договір, а не на присягу мужа князю практично немає, і це питання лишається дискусійним.

Васально-сеньйоральні відносини охоплювали велике поле відносин: це і відносини закупа та власника, і відносини між княжим намісником та його мужами, і відносини між залежними особами різного ґатунку, тими самими, що уклали договір і не є рабами, це і договори орендаторів земельних ділянок (прекарій) тощо. Усі ці різновиди договорів загалом можна назвати міністеріальними договорами. Тобто договори між вільною особою та особами, що потрапляють у певну залежність від неї. Окрім повного («обельного») рабства, усі такі відносини регулювалися на основі договору. Ще раз слід підкреслити, що віднесення таких договорів до нормативних випливає з того, що саме договори створювали для сторін особливий правовий режим навіть тоді, коли сам договір не містив нових приписів і повторював існуючі звичаєві норми. Саме факт значної зміни суспільно-правового становища робить такі договори нормативними.

Поряд з цим слід згадати також про менш відомі види договорів, які з об'єктивних причин вкрай рідко можна зустріти в джерелах – договори у сфері міжнародних / міжродових відносин. І тут йдеться про декілька цілковито окремих груп договорів: договори всередині родового чи псевдородового / псевдокревного осередку (патримонії); примирні договори, пов'язані з припиненням міжродової ворожнечі; договори про статус полоненого, а також договори, пов'язані з родовою власністю на землю. Хоча відомостей про такі договори в джерелах дуже мало, вони, тим не менш, імовірніше за все, становили абсолютну більшість порівняно з усіма раніше згаданими договорами. Ці групи договорів, з об'єктивних причин, лишаються найменш дослідженими⁹.

З наведеного яскраво випливає, що договорами та присягами було проникнуто усе східнослов'янське суспільство – від зовнішньо- і внутрішньополітичної діяльності князів і до відносин у царині внутрішньо родових відносин. Фактично саме суспільство трималося на договорах, які визначали належність території, коло підданих і рівень суверенітету правителя, його межі владних повноважень, його стосунки з підданими, з аристократією та власним двором, договори регулювали умови міжстанового переходу, вони

захищали від сваволі сильних, і давали змогу без чи з помірною участю князя чи його людей впорядковувати конфлікти в суспільстві. Сьогодні це може здатися доволі дивним, однак слід пам'ятати, що, називаючи Київську Русь, Київське, Галицьке чи будь-яке інше князівство державою, допускається перебільшення. Ці політичні утворення в юридичному сенсі слід розглядати як протодержави чи «державні утворення», але далеко не як повноцінні держави. Відсутність державного апарату, функції якого виконувала родина князя і його двір, а це десятки осіб на величезній території, відсутність податкової системи, місце якої займали періодичні окремі види виплат від громад, судові штрафи і торгові збори, усе це робило державну владу вкрай обмеженою. Князь, формально абсолютний правитель, цілковито залежав у своїх діях від населення. У разі підтримки значної його частини та особливо-го індивідуального джерела ресурсів, що давало змогу мати сильне особисте військо (дружину) такий князь перетворювався на абсолютного монарха і тирана (Андрій Юрійович Боголюбський). Натомість іншого князя, що спробував би без належних засобів проводити таку ж авторитарну політику скинули б негайно (як це було з братом Боголюбського Михайлом Юрійовичем, який хоч і був запрошений на стіл та уклав договір, але ж і двох років не просидів у Ростово-Суздальській землі). Відсутність державного апарату призводила до крайньої слабкості усіх вертикальних зв'язків у князівствах. Там, де є князь, є і влада, а в інших випадках часто, як зазначалося на сторінках літопису – князя не було, а боярина, тобто уповноважену князем особу, не усі слухають.

Давньоруське суспільство являло собою величезний стільник з маленьких чарунок, кожна з яких є найменшим суспільним елементом, що охоплює коло осіб, пов'язаних кривними, псевдокривними або договірними стосунками. У такому суспільстві практично немає чітких вертикальних чи горизонтальних зв'язків, вони усі мають як елементи одного, так і іншого. Крім того, самі чарунки не мають жорстких стінок і особа може належати відразу до кількох сусідніх чарунок. Самі ж чарунки притягуються одна до одної на основі певних договірних відносин.

Ідея такої стільникової форми східнослов'янського суспільства була вперше окреслена С. Б. Веселовським на матеріалі XIV–XVI ст.¹⁰ Важливим доповненням її структури є концепція псевдокривних стосунків, у основі яких лежать взаємні зобов'язальні присяги, розкрита Отто Герхард Ексле. Досліджуючи історію західноєвропейських «conjuratio», тобто суспільних об'єднань, заснованих на присязі, якою скріплювся установчий договір об'єднання, він підкреслює прямий зв'язок між ними та кривними колективами, тобто родами та сім'ями¹¹.

У сучасній іспанській літературі на позначення подібного суспільства середньовічної Каталонії пропонується використовувати поняття пактизм (англ. *pactism* або іспан. *pactisme*), яке розкривається як модель, заснована на угоді сторін, тобто договорі¹². Сама концепція пактизму була запропонована

досить давно дослідником Хайме Віценсом-і-Вівесом¹³. Характеризуючи пактизм, вчені звертають увагу на те, що він встановлював баланс між суспільними центрами тяжіння в країні. Він був присутній у політичних інститутах, у правових процедурах, у феодальних стосунках, у сімейній сфері, на ринку і, зрештою, скрізь, де відбулися соціальні взаємодії¹⁴. Звісно, Каталонія XIII–XVI ст. – це зовсім інша країна, заснована на феодальних принципах, і саме в силу стрімкого розвитку феодалізму там відбувся занепад монархічної влади. Однак сама договірна модель суспільно-політичного устрою з розширеними горизонтальними зв'язками як засіб розвитку при відносно слабкій владі монарха є подібною до тієї, що розкривають перед нами джерела в східнослов'янських державних утвореннях X–XIV ст.

1. Ромінський Є. В. Міжнародні договори в історико-правовій реальності Давньої Русі: аксіологічний підхід. *Правова держава*. Вип. 32. 2021. С. 152–158. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-152-158. 2. Nordby, Ole-Albert Rønning. The Judicial Oath in Medieval Norway. Compurgation, community and knowledge in the thirteenth century. Dissertation for the degree of philosophiae doctor. Department of Archaeology, Conservation and History. University of Oslo, 2018. XV+284 s. URL: https://www.academia.edu/39201150/The_Judicial_Oath_in_Medieval_Norway_Compurgation_Community_and_Knowledge_in_the_Thirteenth_Century. 3. Rogowski P. Przysięga w średniowiecznym prawie polskim. Lublin, Wydawnictwo KUL, 2016. 234 s. 4. Ромінський Є. В. Міжнародні договори Давньої Русі княжої доби. *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Т. 3 М–Я*. Київ: Академперіодика, 2019. С. 213–216. 5. Ромінський Є. В. Мир стоїть до раті, а рать до миру: про деякі особливості давньоруських міжнародних та міжкнязівських договорів. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі: матеріали XXXI Міжнародної історико-правової конференції (Берегове, 27–30 листопада 2014 р.)* / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), Я. В. Лазур (заст. голови), А. В. Макаручук (відп. секр.) та ін. Київ–Ужгород: Говерла, 2014. С. 262–267; Ромінський Є. В. Деякі особливості мирних договорів княжої доби. *Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (Полтава, 28–31 травня 2015 р.)*. Київ–Полтава: ПУЕТ, 2015. С. 372–376. 6. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / сост. А. Л. Хорошкевич. Вип. I. Москва, 1977. С. 48–50. 7. Ромінський Є. В. Договори–заповіді в практиці спадкування столів у Київській Русі. *Правова держава*. Вип. 22. 2011. С. 551–557. 8. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1908. Стлб. 14. 9. Ромінський Є. В. Дискусійні питання договірної практики Київської Русі. *Правова держава*. Вип. 26. 2015. С. 21–27. 10. Веселовский С. Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси. Т. 1, ч. 1–2. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1947. С. 115–116. 11. Эксле О. Г. Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья. Пер. с немецкого и предисловие Ю. Арнаутовой. Москва: Новое литературное обозрение, 2007. С. 153. 12. Pactism in Catalonia: A Dual Conception of the Political Community. By Tomàs de Montagut, Pere Ripoll. *Journal of Catalan Intellectual History (JOCIH)*. Num. 12 2019–2020. Special issue on Catalan Medieval Law. Issue 1, p. 8. Online ISSN 2014-1564 DOI: 10.2478/jocih-2019-0012. 13. Vicens Vives, J. Noticia de Cataluña. Barcelona: Ancora. 1954. 213 p. 14. Introduction to the Special Issue: Catalan Philosophy in the Middle Ages. By Mario Macías, Pere Ripoll, Guest Editors. *Journal of Catalan Intellectual History (JOCIH)*. Num. 12 2019–2020.

Special issue on Catalan Medieval Law. Issue 1, pp. 5–6. Online ISSN 2014-1564 DOI: 10.2478/jocih-2019-0002.

References

1. Rominskyi Ye. V. Mizhnarodni dohovory v istoryko-pravovii realnosti Davnoi Rusi: aksiologichnyi pidkhid. *Pravova derzhava*. Vyp. 32. 2021. S. 152–158. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-152-158 [ukr].
2. Nordby, Ole-Albert Rønning. The Judicial Oath in Medieval Norway. Compurgation, community and knowledge in the thirteenth century. Dissertation for the degree of philosophiae doctor. Department of Archaeology, Conservation and History. University of Oslo, 2018. XV+284 s. URL: https://www.academia.edu/39201150/The_Judicial_Oath_in_Medieval_Norway_Compurgation_Community_and_Knowledge_in_the_Thirteenth_Century [engl].
3. Rogowski P. Przysięga w średniowiecznym prawie polskim. Lublin, Wydawnictwo KUL, 2016. 234 ss. [pol].
4. Rominskyi Ye. V. Mizhnarodni dohovory Davnoi Rusi kniazhoi doby. *Entsyklopedia mizhnarodnoho prava*: U 3 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in. T. 3 M–la. Kyiv: Akadempriodyka, 2019. S. 213–216 [ukr].
5. Rominskyi Ye. V. Myr stoit do rati, a rat do myru: pro deiaki osoblyvosti davnoruskyykh mizhnarodnykh ta mizhkniazivskykh dohovoriv. *Derzhavnyi suverenitet, natsionalna bezpeka i svitovyi pravoporiadok v istoryko-pravovomu vymiri*: materialy XXXI Mizhnarodnoi istoryko-pravovoi konferentsii 27–30 lystopada 2014 r., m. Berehove / red. kolehiia: I. B. Usenko (holova), Ya. V. Lazur (zast. holovy), A. V. Makarchuk (vidp. sekr.) ta in. Kyiv–Uzhhorod: Vydavnytstvo «Hoverla», 2014. S. 262–267 [ukr].
6. Rominskyi Ye. V. Deiaki osoblyvosti myrnykh dohovoriv kniazhoi doby. *Syla prava i pravo syly: istorychnyi vymir ta suchasne bachennia problemy*: materialy XXXII Mizhnarodnoi istoryko-pravovoi konferentsii (28–31 travnia 2015 roku, m. Poltava). Kyiv–Poltava: PUET, 2015. S. 372–376 [ukr].
7. Polockie gramoty XIII – nachala XVI vv. Sost. A. L. Horoshkevich. Vyp. I. Moskva, 1977. S. 48–50 [rus].
8. Rominskyi Ye. V. Dohovory–zapovity v praktytsi spadkuvannia stoliv u Kyivskii Rusi. *Pravova derzhava*. Vyp. 22. 2011. S. 551–557 [ukr].
9. Polnoe sobranie russkikh letopisei. T. 2. Ipat'evskaya letopis'. SPb., 1908. Stlb. 14 [rus].
10. Rominskyi Ye. V. Dyskusiini pytannia dohovirnoi praktyky Kyivskoi Rusi. *Pravova derzhava*. Vyp. 26. 2015. S. 21–27 [ukr].
11. Veselovskij S. B. Feodal'noe zemlevladienie v Severo-Vostochnoj Rusi. T. 1, ch. 1–2. Moskva–Leningrad: Izd. AN SSSR, 1947. S. 115–116 [rus].
12. Eksle O. G. Dejstvitel'nost' i znanie: ocherki social'noj istorii Srednevekov'ya. Per. s nemeckogo i predislovie YU. Arnautovoj. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2007. S. 153.
13. Pactism in Catalonia: A Dual Conception of the Political Community. By Tomàs de Montagut, Pere Ripoll. *Journal of Catalan Intellectual History* (JOCIH). Num. 12 2019–2020. Special issue on Catalan Medieval Law. Issue 1, pp. 8–. Online ISSN 2014-1564 DOI: 10.2478/jocih-2019-0012 [engl].
14. Vicens Vives, J. Noticia de Cataluna. Barcelona: Ancora. 1954. 213 pp. [sp.].
15. Introduction to the Special Issue: Catalan Philosophy in the Middle Ages. By Mario Macías, Pere Ripoll, Guest Editors. *Journal of Catalan Intellectual History* (JOCIH). Num. 12 2019–2020. Special issue on Catalan Medieval Law. Issue 1, pp. 5–6. Online ISSN 2014-1564 DOI: 10.2478/jocih-2019-0002 [engl].

Rominskyi Yevhen. The legal vow, the oath and the treaty in the political and legal everyday life of the East Slavic state formations of the X–XIV centuries

The research is devoted to the problems of law-making treaties and the breadth of their distribution in the East Slavic state formations of the X–XIV centuries. The need to study the terms vow and oath is related to the peculiarities of their own Old Rus terminology, where the words denoting the vow (swearing, “khrestne ciluvannya»),

oath («rota», «khodyty do roty») and *treaty («ryad», «ryad polojiti»)* are used on the meaning of the same phenomena. By swearing an oath on the terms of the treaty. Therefore, all three terms should be used, although in general it is a single phenomenon.

The most studied among all law-making treaties of East Slavic state formations of the X–XIV centuries. there are international treaties that make up a large array of both original texts and their copies, extracts from treaty texts, as well as mentions of such treaties in chronicles. About 200 treaties are known, of which several dozen have remained more or less complete. A separate independent group among international treaties are peace treaties, both because of their content and in the fact that these treaties are almost impossible to divide into international and inter-princely.

Another large and fairly well-studied group of law-making treaties are inter-princely treaties. The division of groups of international and inter-princely treaties is partly extremely difficult, as their individual varieties are almost identical. Exclusively among the inter-princely should include: a) treaties, the rules of which were of all-Rus (or common to the principality) meaning, establishing universally binding rules (common name at the time – «na ustruyeniye mira») and b) treaties, which enshrined the terms of princely rule. Territorially, inter-princely treaties were spread in all areas of East Slavic state formations of the X–XIV centuries, both during the reign of the Rurikoviches and during the reign of the first Gedeminovichs.

It should be noted that international treaties are usually referred to in the sources as treaties («ryad»), and inter-princely treaties are more based on the oaths that binded their conclusion («khrestne ciluvannya», «rota»). Therefore, in historical science, they received another name – «Khrestocilual'ni gramoty».

Two large blocks of treaties are the treaties of princes with their subjects. A distinction should be made between the political treaties of princes and the «viche», which embodied the opinion of society and was its representative (the so-called treaties of princes with the people) and the treaties of princes with their servants (so-called free servants, «slugi volnyye») and boyars. The latter category of treaties is a kind of vassal treaty, but they had many differences from such an institution in Western Europe. Both types of treaties are usually mentioned in the sources as oaths, although several full-text records of princes with the «viche» survived, and for treaties with boyars, the sources themselves know that the reason for dismissal of the boyar could be a breach of treaty by the prince.

The least studied among the law-making treaties are vassal treaties and treaties of personal dependence, in which the suzerains were free people and aristocrats. Similarly, intra-family and inter-family contracts have been little studied, although their existence is known from sources. In both cases, the limited subject matter is due to the extremely small source base: although more than a thousand birch-bark manuscripts have been found in the last 70 years, the number of private documents found remains insignificant.

It is concluded that the complex cellular structure of East Slavic society, where each cell was the smallest social unit. In such a society, vertical connections are very weak and horizontal ones are complex. The cells of this cellular structure do not have hard walls and a person can belong to several neighboring cells. The closets themselves are attracted to each other on the basis of contractual relations. It is noted that this model of society has much in common with the so-called Catalan pactism (pactisme).

Key words: East Slavic, Kyivan Rus, Old Rus, Medieval Law, Old Rus Law, Treaty, Legal Oath, International treaty, Source of Law, state formations, Legal history.